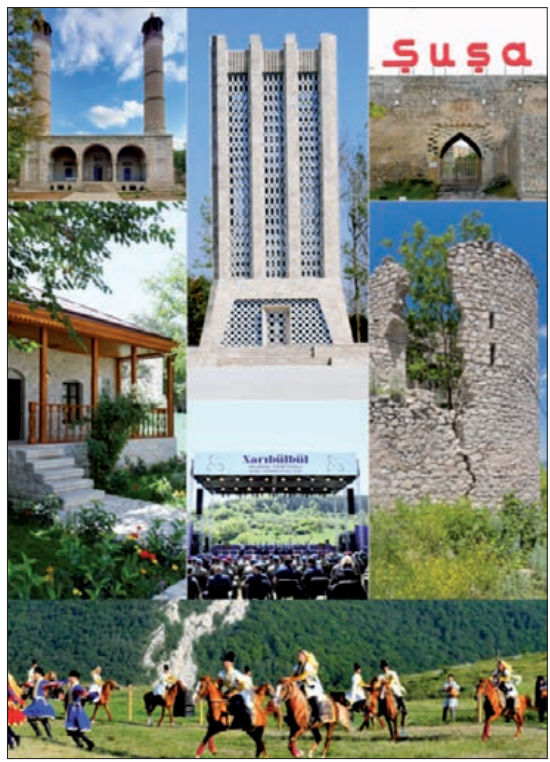

Şuşa şəhəri - 2024-cü il üçün "İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı"

Azərbaycan ədəbiyyatında Şuşanın tarixi abidələri

*Qayalar qaladır,
Qalalar - qaya,
Bu yerlər tarixin daş səhifəsi,
Binalar ucadan baxar dünyaya,
Hər evin daşında bir əsrin səsi*

Azərbaycan ədəbiyyatı hər daşı, hər qayası tarix olan Şuşa haqqında yazılmış istər elmi-tarixi, istərsə də bədii əsərlərlə zəngindir. Bu əsərlərdə Şuşanın yaranma tarixi, onun inkişafı, misilsiz gözəlliyinin vəsfi, eləcə də müxtəlif illərdə işğalçıların hücumlarına məruz qalması və s. məsələlər əksini tapmışdır. Nümunə olaraq götürülən bu şeir parçasında əsrlərin daş yaddaşında yaşayıb bina-bina ucalıb qalalaşan qədim yurd yerimizin özəmətli görkəmi əksini tapmışdır.

Şuşa şəhərinin yaranma tarixi Mirzə Yusif Qarabağının "Tarixi-Safi" əsərində: "...1166 (1752)-ci ildə Pənah xan çox bir gündə Şuşa şəhərinin təməlini qoydu.... Şəhər cənub-qərbdən, şimal-şərqdən, həmçinin qərb və cənub tərəfdən piyada və qeyriləri üçün gediş-gəliş mümkün olmayan möhkəm hasar və təbii sıldırım qayalarla əhatə olunmuşdur" şəklində dəqiqliyi ilə verilmişdir.

Bu tarixi gerçəklik bədii sözün güdrəti ilə dəfələrlə canlandırılmış və onun maddi-mənəvi dünyamızda nə dərəcədə tarixi əhəmiyyət kəsb etdiyi diqqətə çatdırılmışdır. Həmin tarixi fakt Azərbaycanın maarifpərvər şairi Həsənəli Qarabağının "Qarabağın şəhəri" şeirində belə təsvir edilib:

*Bu şəhərin hüdudu şərq tərəf Şüşü çayı,
Var, belə qərb tərəf Sarıbağ yer deyilər,
Cənubu yənə Şüşü, bir də Daşaltı çaydır,
Şimali Xəlfəli çay, belə olub sərhədlər.*

Araşdırma göstərir ki, yalnız coğrafi mövqeyi deyil, onun bütün məhəllələri, memarlıq abidələri, can dərməni olan sərin bulaqları görkəmli şair və yazıçılarımızın qələmi ilə geniş oxucu kütləsi üçün doğmalaşdırılmışdır.

Məsələn, 1871-ci ildə Xan qızı Natəvanın öz vəsəiti hesabına Şuşada yerləşən Xəlfəli dağından saxsı borularla şəhərə su çəkildi və iki böyük bulaq tikildi: "Xan qızı" və "Şor bulaq". "Xan qızı" bulağının çəkilişi barədə İ.Əfəndiyevin "Xurşidbanu Natəvan" pyesində də (1978) Natəvanın dilindən deyilir: "Xurşidbanu. Tapşır, Şuşaya çəkdirdiyimiz bulağın mühəndisi Əbdürrəhim Talıbzadəni nahardan sonra mənim yanına çağırırlar.

Həmçinin əsərdə Knyaz Xasayın "Peterburqun, Parisin salonları üzümüyə açıq olduğu halda, axı, biz nə üçün (Qalaları Şuşanı-B.İ.) kəsdirib oturmuşuq" sualına cavab olaraq Xurşidbanu belə cavab verir: "Mən bu bulağı onlar üçün tikdirmişəm. Mən o bulağı qışın çovğununda yeddi-səkkiz kilometr piyada yol gedib, meşədən şirin su götürən zəhmətkeş əhali üçün çəkdirmişəm".

Görkəmli şair Xəlil Rza Ulutürkün "Şuşa səfəri" poemasında İsa bulağı, Qoşabulaq, Aydın bulağı, Bəylər bulağı, Buz bulaq, Səkili bulaq, Çömçə bulağı, Damcı bulağı, Bədəl bulağı, Dambulağı, Lilpər bulağı, Novlu bulaq, Şırşır bulağı, Armud bulağı, Hacı bulağı, Dərə bulağını "Şuşanın dirilik çeşməsi" adlandıraraq fikrini belə ümumiləşdirir:

*Biri daşdan çıxır, biri qayadan,
Hamısı ilgili, canbir, əlbirdir.
Üzdən ayrısı da, yerin altında,
Bütün bulaqların kökləri birdir.*

Eləcə də Ramiz Məmmədzaadənin "Qarabağım", İsa Əvəzoğluğun "Şuşamızın zinetidir" şeirlərində Şuşa bulaqları böyük sevgi ilə vəsf edilir.

*"Şah bulaq"dan içək bu gün,
"Çay bağça"dan keçək bu gün,
Dincəlməyi seçək bu gün
"Xan bağı"nı Qarabağın.*

*Sarıbaba- cənnət yeri,
Turşsu suyu can kövsəri,
İsa bulaq - nazlı pəri
Şuşamızın şöhrətidir.*

Ədəbi əsərlərdə Şuşanın bu gün tarixi abidəyə çevrilən Qızılı qaya, Qara qaya, Göy qaya, Ala qaya, Xəlfəli dərəsi, Mıxtökən dərə, Yusifcan gödiyi, Şimşəkvrən daş, Şuşa yaylası, Şotlanlı yaylağı, Keçili dağı, İsmayıl binəsi, Bəylər binəsi, Cıdır düzü böyük sevgi ilə vəsf olunmuşdur.

Xalq şairi Səməd Vurğun "Qız qayası" şeirində Qarabağın səfali guşələrindən İsa bulağı, Cıdır düzü, Çanaqqalının gözəlliklərindən bəhs edir, Qız qayasına qalxaraq onun haqqında əfsanəni belə başlayır:

*Çıxmışam dağların göy yaxasına,
Doyunca baxmışam Qız qayasına.
Orda saqqalına yaş dama-dama,
Əfsanə söyləmiş bir qoca mənə...*

Şuşanın tarixi yerlərindən sayılan Cıdır düzü, Topxana meşəsi, Xəzinə qayası kimi tarixi yerlər poeziyamızda daha çox vəsf edilmişdir. Məsələn:

*Topxanadan baxıram mən dünyaya,
Başım üstə Cıdır düzü? bayrağım.
Bir örnəkdir bu gün Vətən dünyaya,
Sən dönməzsən, əyilməzsən torpağım.*

Şuşa yalnız gözəlliklər, möhtəşəm abidələr yurdu deyil, həm də keşməkeşli tariximizin qanlı hadisələrinin şahidi olmuşdur. Xüsusilə 1905-ci ilin 16 avqust və 1906-cı ilin 12 iyulunda ermənilər tərəfindən törədilmiş faciələr C.Cabbarlının "1905-ci il" pyesində, M.S.Ordubadinin "Qanlı sənələr" əsərinin "Ağrı Şuşa hadisələri. Yaxud avamlıq bəlası", "İkinci Şuşa faciəsi. Yaxud Qalaşçapovun hiyləsi" bölmələrində, Məhəmməd şah Qacarın Qarabağa hücumu Y.V.Çəmənzəminlinin "Qan içində", S.Vurğunun "Vaqif" pyesində, çar Rusiyası qoşunlarının Azərbaycana, o cümlədən Şuşaya gəlməsi İ.Əfəndiyevin "Hökmdar və qızı" pyesində əksini tapmışdır.

"Şəhərlilər dəstə-dəstə Cıdır düzünə toplanıb, oradan Topxanayı başdan-başa tutmuş şah çadırlarına tamaşa edirdilər. Bəzən sakitlik olur, iki tərəf də dincəlməyə və ya yeməyə dalırdı. Bir də gördün, top atışmaları başladı, barıt tüstüsü ətrafı bürüdü. Bu atışmadan, təbii idi ki, heç bir nəticə çıxmırdı. Topxana ilə şəhərin arasında dərin bir uçurum var idi, bunun da dibindən Daşaltı çayı axırdı. Oranı keçmək qətiyyətlə mümkün deyildi. Keçilsəydi belə sıldırım qayaları, şəhər barı və bürclərini almaq mümkün olan şeylərdən deyildi: on beş min igid gecə-gündüz şəhərin keşiyini çəkirdi.

Qala ilə Topxananın arasındakı keçidin ən dar yeri Xəzinə qayasının önü idi. Ağaməmməd şah bura plan tökdürüb, keçmək niyyətinə düşsə də, bir nəticə çıxmıyacağını anlayıb vaz keçdi. Nəhayət, o acığa düşüb, İbrahim xanın yanına qasid vasitəsilə bir məktub göndərdi. Qasidin gözlərini bağlayıb, saraya gətirdilər. Məktubda yazılmışdı: "Fələyin mancanağı fitnə daşını sənün üstünə yağdırır, Sən də axmaqcasına şişənün [Şişə qalasının] içində gizlənmisən".... Vaqif məktubu alıb, bir də gözdən keçirdi, sonra arxasına yazdı: "Məni qoruyub saxlayan mən tanıdığımdırsa, inanıram ki, o, şişəni daşın içində də qoruyar".

Tarix təkrar olunur. 1992-ci ildə Şuşanın ermənilər tərəfindən işğal olunması ədəbiyyatımızda yeni bir səhifə açdı: "Şuşa işğal dövründə". 28 il əhatə edən həmin dövrdə qəlbə vətən eşqi ilə döyünən sənətkarlarımız bu nisgili, ağrı-acımı əks etdirən yüzlərlə əsər yazdı. Bəxtiyar Vahabzadənin "Oxuma, bülbül", Cabir Novruzun "Şuşanın dağları başı dumanlı", İlyas Tapdığın "Şuşa oratoriyası", Günel Anarqızının "Şuşam", Zəmfira Məhərrəminin "Sevgimi neylədin Daşaltı dərəsi", Pərvin Nuruşevanın "Çarəsiz yalan", Nüşabə Məmmədlinin "Zəngülə", Ələmdar Quluzadənin "Bu qala bizim qala" əsərləri belələrimizdir. Demək olar ki, hər bir əsərdə Şuşanın tarixi yerləri xatırlanıb, tarixi abidələrinin adı çəkilir.

*Bu bahar oxuma, bülbül, sən Allah!
Zülmətdir,
Yoluna şam tutanın yox,
Şuşan ağlar qaldı, köçdü el-oba,
Şirin cəh-cəhinə dəm tutanın yox*

*Top atlar "Topxana"dan
"Daşaltı"da daşlar partlar,...
Şuşam geri alınmasa.*

*...Gülləbaran olub neçə min arzu,
Donub "Xan qızı"nın bulağında su.*

*Bu da "İsa bulağı"dır...ilahi,
Çırpır ayna sinəsini daşlara...
Nədir suçu, nədir axı, günahı,
Qurumayıb gözlərinin yaşları...*

*"Qırxqız yaylağı" mız,
Cıdır düzü müz ağlar.
Şuşa bülbül haraylar,
Şuşa Qədir soraqlar...
Şuşa gözəlyir bizi!*

*"Səkili", "Alçalı", "Damcı", "Palçıqlı",
"Novlu", "Dərəbulaq", "Şırşır", "Çarıqlı".
Sıx meşə içində lap yaraşlıq,
Gur İsa bulağı yadıma düşdü.*

Bu əsərlərdə həsrətlə yanaşı, ümid də var. Hər kəs Şuşanın düşmən caynağından azad olunacağına inanır:

*Oğulların nəyə çəkər!
Düşməni qırar, təkər!
Yağların bağrın sökər!
Azad olar lap tez Şuşam!
Ulu yurdum, ulu Şuşam!*

*Gələcək tez bir zaman,
Çəkiləcək çən, duman.
Sancılacaq Şuşada
Zəfər bayrağın mənim,
Ay Qarabağın mənim!*

*Vətən məhəbbəti, qoy bilsin hamı,
Ürəkdə sönməyən bir gur ocaqdır,
Bütün yurdumuzun zəfər bayramı,
Şuşadan, Şuşadan başlayacaqdır.*

Həqiqətən də, Azərbaycan tarixində 8 noyabr Zəfər Günü Şuşanın adı ilə yazıldı. Müzəffər Ordunun Ali Baş Komandanı Prezident İlham Əliyevin 2020-ci ilin 8 noyabrında böyük sevinc, qürur hissi ilə söylədiyi "Əziz Şuşa, sən azadsan! Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq! Əziz Şuşa, biz səni dirçəldəcəyik!" xəbəri 28 illik Şuşa həsrətinə son qoydu. Bu bənzərsiz hiss və duyğular milli qururumuzun poeziyamızda təntənəsinə çevrildi:

*Anam Şuşa, nəhayət, ayrılıq sona çatdı,
Gözlərdən öpməyə-görüşməyə gəlmişəm!*

*"Dəmir yumruq" sahibi Ali Baş Komandanla,
Qəhrəmanlıq tarixin yazan ər oğullarla,
Canım səndən ötrü verən Şəhidlərinlə,
Düşmənin qabağında əyilməz Qazilərlə,
Duyğumu, sevincimi bölüşməyə gəlmişəm!*

44 günlük Qarabağ müharibəsində dövlətlə xalqımızın birliyi, qəhrəman oğullarımızın sücaəti, vətənpərvərliyi yeni yaranan ədəbi əsərlərin leytmotivinə çevrildi. Qəlbəttə, Şuşanın zadlılığı gədən yol Qarabağının alıbrat guşələrindən: Törtər, Xankəndi, Ağdam, Füzuli, Ağdərə, Kəlbəcər, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan, Laçın, Xocalı, Xocavənddən keçir.

Erməni vandalizmi tərəfindən məhv edilmiş, talanmış Qarabağın, o cümlədən Şuşanın tarixi abidələri bu gün dövlətimiz tərəfindən bərpa olunmaqdadır. Artıq Şuşada Yuxarı Gövhər ağa məscidindən azan səsləri eşidilir, hər il Cıdır düzündə "Xarıbülbül" musiqi festivalı keçirilir, yurdlarından didərgin düşmüş insanlar öz doğma elinə, obasına qayıdır. İndi söz ustadlarımız "Şuşaya Qayıdış dövrü" ilə bağlı ədəbiyyatımıza öz yeni töhfələrini verirlər ki, bu, artıq Şuşamızın yeni həyatının bədii inikası ilə bağlıdır.

**Bibixanım İBADOVA,
ARTİ-nin şöbə müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, Əməkdar müəllim**